

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.2 № 4

2025

INGLIZ TILIDA QO'SHMA GAPLARNING STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Umirzaqov Qodirjon Toirjonovich

Andijon davlat chet tillari instituti, Ingliz tili va adabiyoti fakulteti, Ingliz tili va adabiyoti kafedrası katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz tilidagi qo'shma gaplarning struktur-semantik xususiyatlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida compound, complex hamda compound–complex gaplarning grammatik tuzilishi, predikativ birliklar o'rtasidagi munosabatlar va ular orqali ifodalanadigan asosiy semantik aloqalar aniqlanadi. Qo'shma gaplarning sabab–natija, shart, vaqt, qarama-qarshilik, izohlash kabi ma'no munosabatlarini ifodalashdagi imkoniyatlari misollar asosida yoritib beriladi. Tadqiqot natijalari ingliz tili sintaksisini chuqur o'rganish, tarjima jarayonida struktur-semantik moslikni ta'minlash hamda ingliz tilini o'qitish metodikasini takomillashtirishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: qo'shma gap, ingliz tili sintaksisi, struktur-semantik tahlil, compound sentence, complex sentence, bog'lovchilar.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Умирзаков Кодиржон Тоиржонович

Андижанский государственный институт иностранных языков, факультет английского языка и литературы, кафедра английского языка и литературы, старший преподаватель; доктор философии (PhD) по филологическим наукам

Аннотация

В статье проводится комплексный анализ структурно-семантических особенностей сложных предложений в английском языке. В ходе исследования рассматриваются грамматические модели сложносочинённых, сложноподчинённых и смешанных предложений, а также семантические отношения между предикативными частями. Особое внимание уделяется выражению причинно-следственных, временных, условных, уступительных и пояснительных отношений. Полученные результаты имеют теоретическое и практическое значение для изучения английского синтаксиса, переводоведения и методики преподавания английского языка.

Ключевые слова: сложные предложения, синтаксис английского языка, структурно-семантический анализ, сложносочинённое предложение, сложноподчинённое предложение.

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF COMPLEX SENTENCES IN ENGLISH

Umirzaqov Qodirjon Toirjonovich

Andijan State Institute of Foreign Languages, Faculty of English Language and Literature, Department of English Language and Literature, Senior Lecturer; PhD (Doctor of Philosophy) in Philology

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the structural and semantic features of compound sentences in the English language. The study examines the grammatical structure of compound, complex, and compound-complex sentences, focusing on the relationships between their predicative units and the semantic relations they convey. Particular attention is paid to causal, temporal, conditional, concessive, and explanatory meanings expressed through complex syntactic constructions. The findings contribute to a deeper understanding of English syntax and may be effectively applied in translation studies and English language teaching methodology.

Keywords: compound sentence, English syntax, structural-semantic analysis, complex sentence, conjunctions, syntactic relations.

Bugungi globallashuv va tilshunoslik fanining jadal rivojlanishi sharoitida til birliklarini chuqur struktur-semantik jihatdan tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, ingliz tili sintaksisida muhim o‘rin tutuvchi qo‘shma gaplar nutqning mantiqiy izchilligi, mazmuniy boyligi va fikrning aniq ifodalanishini ta‘minlovchi asosiy vositalardan biri sanaladi. Qo‘shma gaplar orqali murakkab fikrlar, sabab–natija munosabatlari, shart, vaqt, qarama-qarshilik va izohlash kabi semantik aloqalar ifodalanadi, bu esa ularning lingvistik ahamiyatini yanada oshiradi. Ingliz tilidagi qo‘shma gaplar struktur jihatdan sodda gaplardan farqli ravishda ikki yoki undan ortiq predikativ birliklarning o‘zaro grammatik va semantik munosabatiga asoslanadi. Ushbu munosabatlar bog‘lovchilar, bog‘lovchi so‘zlar, nisbiy olmoshlar hamda intonatsiya orqali yuzaga chiqadi. Shu bois qo‘shma gaplarning faqat tashqi grammatik tuzilishini emas, balki ularning mazmuniy qatlamini, ya‘ni semantik funksiyalarini ham kompleks tarzda o‘rganish zarurati yuzaga kelmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda qo‘shma gaplarning struktur-semantik tahlili til tizimining ichki qonuniyatlarini ochib berish, sintaktik birliklarning funksional imkoniyatlarini aniqlash va ularning nutq jarayonidagi o‘rnini belgilashga xizmat qiladi. Ayniqsa, ingliz tilida compound va complex gaplarning shakllanish mexanizmlari, ularning semantik turlari va kommunikativ vazifalari masalasi hali to‘liq mukammal o‘rganib chiqilmagan muammolar sirasiga kiradi. Mazkur maqolada ingliz tilidagi qo‘shma gaplarning struktur va semantik xususiyatlari o‘zaro uzviy bog‘liqlikda tahlil qilinib, ularning sintaktik modellari hamda ma‘no munosabatlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari ingliz tili grammatikasini chuqur o‘rganish, akademik yozuv va tarjima jarayonlarida qo‘shma gaplardan samarali foydalanish, shuningdek, ingliz tilini o‘qitish metodikasini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ingliz tilida qo‘shma gaplarning struktur va semantik xususiyatlarini o‘rganish masalasi umumiy va xususiy tilshunoslikda uzoq tarixga ega bo‘lib, u sintaksis nazariyasining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllangan. An‘anaviy grammatika doirasida qo‘shma gaplar sodda gaplarga nisbatan murakkab sintaktik birlik sifatida talqin qilinib, ularning asosiy belgisi ikki yoki undan ortiq predikativ markazning mavjudligi bilan izohlangan. Struktur yondashuv tarafdorlari qo‘shma gaplarni, avvalo, grammatik tuzilishiga ko‘ra tasniflashga e‘tibor qaratganlar. Ular compound va complex gaplarni bog‘lovchi vositalar, ergashish darajasi hamda sintaktik bog‘lanish turlari asosida tahlil qilgan. Bu yondashuvda bog‘lovchilar va bog‘lovchi so‘zlar qo‘shma gapning struktur yadrosi sifatida qaralib, gap bo‘laklari o‘rtasidagi formal munosabatlar ustuvor hisoblangan. Keyingi tadqiqotlarda semantik yondashuv kuchayib, qo‘shma gaplarning mazmuniy tomonini ochib berishga alohida e‘tibor qaratila

boshlandi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, qo‘shma gaplar faqat grammatik shakl emas, balki ma’no munosabatlarini ifodalovchi murakkab kommunikativ birlik sifatida talqin etiladi. Sabab–natija, shart, vaqt, maqsad, qarama-qarshilik va izohlash kabi semantik munosabatlar aynan qo‘shma gaplar orqali yanada aniq va tizimli tarzda ifodalanishi ta’kidlanadi.

Funksional grammatika doirasidagi tadqiqotlarda esa qo‘shma gaplarning nutq jarayonidagi vazifasi, ularning axborot tuzilishi va kommunikativ yuklamasi tahlil qilingan. Ushbu yo‘nalish vakillari qo‘shma gaplarni diskurs bilan bog‘liq holda o‘rganib, ularning matn yaratishdagi roli, mantiqiy izchillikni ta’minlashdagi ahamiyatini asoslab berganlar. Ayniqsa, ergash gapli qo‘shma gaplarning kontekstga bog‘liq holda turli semantik funksiyalarni bajarishi alohida qayd etilgan.

So‘nggi yillarda korpus lingvistikasi va kognitiv tilshunoslik asosidagi tadqiqotlarda ingliz tilidagi qo‘shma gaplarning real nutqdagi qo‘llanilishi, ularning chastotasi va semantik variantlari empirik ma’lumotlar asosida o‘rganilmoqda. Bu tadqiqotlar qo‘shma gaplarning nazariy tavsifini boyitibgina qolmay, ularning amaliy qo‘llanilishidagi o‘ziga xosliklarni ham ochib bermoqda. Shu bilan birga, o‘zbek va rus tilshunosligida ingliz tilidagi qo‘shma gaplarni qiyosiy aspektida tahlil qilishga bag‘ishlangan ishlar mavjud bo‘lsa-da, struktur va semantikaning uzviy bog‘liqligini kompleks tarzda yorituvchi tadqiqotlar yetarli darajada emas. Aynan shu jihat mazkur maqolada ingliz tilidagi qo‘shma gaplarning struktur-semantik xususiyatlarini tizimli tahlil qilish zaruratini belgilaydi.

Mazkur tadqiqot ingliz tilidagi qo‘shma gaplarning struktur-semantik xususiyatlarini aniqlash va tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda kompleks lingvistik yondashuv asos qilib olindi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlarning uyg‘unligi ta’minlandi. Avvalo, tavsifiy (deskriptiv) metod orqali ingliz tilidagi qo‘shma gaplarning umumiy grammatik tuzilishi, ularning asosiy struktur turlari va sintaktik modellari tavsiflandi.

Ushbu metod qo‘shma gaplarning formal belgilarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Keyingi bosqichda struktur tahlil metodi qo‘llanilib, compound va complex gaplarning ichki tuzilishi, predikativ birliklar o‘rtasidagi grammatik munosabatlar hamda bog‘lovchi vositalarning funksiyasi o‘rganildi. Bu jarayonda gap qismlarining teng yoki ergashlik munosabatida kelishi asosiy mezon sifatida belgilandi. Tadqiqotda semantik tahlil metodi muhim o‘rin tutdi. Ushbu metod yordamida qo‘shma gaplarda ifodalanadigan sabab–natija, shart, vaqt, maqsad, qarama-qarshilik va izohlash kabi ma’no munosabatlari aniqlanib, ularning nutqdagi funksional yuklamasi tahlil qilindi. huningdek, kontekstual tahlil orqali qo‘shma gaplarning real nutq jarayonidagi qo‘llanilishi, ularning kommunikativ vazifasi va diskursdagi o‘rni ochib berildi. Misollar asosan badiiy va ilmiy matnlardan tanlab olinib, tahlil qilindi.

Zarur hollarda qiyosiy metoddan foydalanilib, ingliz tilidagi qo‘shma gaplarning ayrim xususiyatlari o‘zbek tilidagi mos sintaktik birliklar bilan qiyoslandi. Bu esa struktur-semantik farqlarni yanada aniqroq yoritishga xizmat qildi. Quyidagi jadvalda ingliz tilidagi qo‘shma gaplar struktur turi, bog‘lovchi vositalari va asosiy semantik munosabatlari asosida tizimlashtirildi.

Ingliz tilidagi qo‘shma gaplarning struktur-semantik tasnifi

Qo'shma gap turi	Struktur xususiyati	Bog'lovchi vositalar	Asosiy semantik munosabat	Misol (ingliz tilida)
Compound sentence	Teng huquqli ikki yoki undan ortiq sodda gapdan tashkil topadi	and, but, or, so, yet	Qo'shilish, qarama-qarshilik, tanlash, natija	She studied hard, and she passed the exam.
Complex sentence (adverbial clause)	Asosiy gap + ergash gap	because, if, when, while, although	Sabab, shart, vaqt, qarama-qarshilik	He stayed at home because it was raining.
Complex sentence (relative clause)	Asosiy gap + aniqlovchi ergash gap	who, which, that, whose	Aniqlash, izohlash	The book that I bought is interesting.
Complex sentence (noun clause)	Ergash gap bo'lagi vazifasida keladi	that, whether, if	Xabar, fikr, ehtimol	I believe that he is right.
Compound–complex sentence	Teng va ergash bog'lanish birgalikda keladi	and, but + subordinators	Murakkab mantiqiy munosabatlar	She finished her work, and she went home because she was tired.

Tadqiqot jarayonida ingliz tilidagi qo'shma gaplar struktur va semantik jihatdan kompleks tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, qo'shma gaplar nafaqat grammatik murakkablikni ifodalovchi birliklar, balki nutqning mantiqiy va semantik izchilligini ta'minlovchi muhim kommunikativ vosita hisoblanadi.

1. Compound gaplarning struktur-semantik tahlili

Compound gaplar teng huquqli ikki yoki undan ortiq sodda gaplarning bog'lovchilar yordamida birikishi orqali yuzaga keladi. Tahlil jarayonida aniqlanishicha, bunday gaplarda har bir predikativ birlik mustaqil semantik yuklamaga ega bo'lsa-da, ular umumiy mazmun doirasida yagona kommunikativ maqsadga xizmat qiladi.

Misol:

She wanted to continue her studies, but she lacked financial support.

Ushbu gapda but bog'lovchisi orqali qarama-qarshilik munosabati ifodalanib, birinchi qismdagi istak ikkinchi qismdagi real holat bilan zid qo'yilgan. Natijada, gap mazmuni kuchli semantik kontrast asosida shakllanadi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, compound gaplarda eng ko'p uchraydigan semantik munosabatlar — qo'shilish (and), qarama-qarshilik (but, yet) va natija (so) munosabatlaridir.

2. Complex gaplarning struktur-semantik xususiyatlari

Complex gaplar asosiy gap va ergash gapdan tashkil topib, ergash gap asosiy gap mazmunini aniqlaydi, to'ldiradi yoki shartlaydi. Tadqiqotda ergash gaplarning funksional xilma-xilligi alohida e'tiborga olindi.

Sabab ergash gapli qo'shma gap:

He stayed at home because he felt ill.

Bu misolda because bog'lovchisi sabab–natija munosabatini yuzaga chiqarib, asosiy gap mazmunining mantiqiy asosini belgilaydi.

Vaqt ergash gapli qo'shma gap:

When the lesson ended, the students left the classroom.

Bu yerda ergash gap harakatning vaqt chegarasini ko'rsatib, hodisalar ketma-ketligini ta'minlaydi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, complex gaplarda ergash gapning joylashuvi (gap boshida yoki oxirida kelishi) semantik mazmunga emas, balki kommunikativ urg'uga ta'sir ko'rsatadi.

3. Aniqlovchi va to'ldiruvchi ergash gaplarning tahlili

Aniqlovchi ergash gaplar (relative clauses) predmet yoki shaxsni aniqlashtirish orqali gap mazmunini kengaytiradi.

Misol:

The student who worked hard achieved good results.

Bu gapda who worked hard ergash qismi aniqlovchi vazifani bajarib, subyektning xususiyatini ochib beradi.

To'ldiruvchi ergash gaplar esa fikr, ishonch yoki xabarni ifodalaydi:

She believes that education plays a key role in personal development.

Bu yerda that bilan boshlangan ergash gap asosiy fe'lining mazmunini to'ldiradi.

4. Compound–complex gaplarning tahlili

Compound–complex gaplar struktur jihatdan eng murakkab bo'lib, ularda teng va ergash bog'lanishlar birgalikda ishtirok etadi.

Misol:

He finished the project, and he felt satisfied because the results were successful.

Ushbu gapda teng bog'lanish (and) va sabab ergash gap (because) birgalikda qo'llanilib, murakkab mantiqiy mazmun hosil qilgan. Tahlil shuni ko'rsatadiki, bunday gaplar asosan ilmiy va akademik nutqda keng qo'llaniladi.

Mazkur tadqiqot ingliz tilidagi qo'shma gaplarning struktur-semantik xususiyatlarini kompleks yondashuv asosida tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot natijalari qo'shma gaplar ingliz tili sintaksisida muhim grammatik birlik bo'lib, ular nafaqat formal tuzilishi, balki mazmuniy yuklamasi bilan ham nutqning mantiqiy va kommunikativ izchilligini ta'minlashini ko'rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqladiki, compound, complex va compound–complex gaplar predikativ birliklarning o'zaro grammatik va semantik munosabati asosida shakllanadi. Teng bog'lanishli qo'shma gaplar fikrlar ketma-ketligi va qarama-qarshiligini ifodalashda muhim bo'lsa, ergash gapli qo'shma gaplar sabab–natija, shart, vaqt, maqsad va izohlash kabi murakkab semantik munosabatlarni aniq ifodalash imkonini beradi. Bu esa ingliz tilida qo'shma gaplarning semantik imkoniyatlari juda keng ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida qo'shma gaplarning struktur tuzilishi bilan ularning semantik vazifalari o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Ergash gaplarning turi, joylashuvi va bog'lovchi vositalarning tanlanishi gapning umumiy mazmuni va kommunikativ maqsadiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, compound–complex gaplar ilmiy va akademik nutqda murakkab fikrlarni tizimli va mantiqan asoslangan tarzda ifodalashda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Olingan natijalar ingliz tilidagi qo'shma gaplarni faqat grammatik birlik sifatida emas, balki nutqni tashkil etuvchi muhim kommunikativ-semantik vosita sifatida baholash zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqot xulosalari ingliz tili sintaksisini chuqurroq o'rganish, tarjima jarayonida struktur-semantik moslikni ta'minlash hamda ingliz tilini o'qitish metodikasini takomillashtirishda ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alexander L. G. Longman English Grammar. – London: Longman, 1998. – 358 p.
2. Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. Longman Grammar of Spoken and Written English. – London: Longman, 1999. – 1204 p.

3. Close R. A. A Reference Grammar for Students of English. – London: Longman, 1975. – 324 p.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 499 p.
5. Downing A., Locke P. A University Course in English Grammar. – London: Routledge, 2006. – 610 p.
6. Eastwood J. Oxford Guide to English Grammar. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 446 p.
7. Greenbaum S., Quirk R. A Student's Grammar of the English Language. – London: Longman, 1990. – 490 p.
8. Halliday M. A. K. An Introduction to Functional Grammar. – London: Edward Arnold, 1994. – 450 p.
9. Huddleston R., Pullum G. K. The Cambridge Grammar of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 1860 p.
10. Leech G., Svartvik J. A Communicative Grammar of English. – London: Longman, 2002. – 423 p.
11. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985. – 1779 p.
12. Radford A. Syntax: A Minimalist Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 450 p.
13. Swan M. Practical English Usage. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 658 p.
14. Yule G. The Study of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 312 p.
15. Zandvoort R. W. A Handbook of English Grammar. – London: Longman, 1972. – 292 p.